

SVENSKA FOLKETS DANSER

En historisk återblick från medeltid till nutid.*

”Det var dans bort i vägen på lördagsnatten” skrevs av Gustaf Fröding, blev tonsatt och sedan känd genom Sven-Ingvars orkester med Sven- Erik Magnusson. Texten skildrar hur vanligt folk dansade i Sverige långt före dansbanornas och logdansernas tid.

NÄR OCH HUR BÖRjade DET?

Det finns inte mycket upptecknat i skriftlig form om hur man dansade i Sverige på tidig medeltid. Ett av de tidigaste bildbevisen på att det fanns spelmän i början av 1300-talet, är en relieffris på portalen till Källinge kyrka på Gotland, från 1350. Det är tre mansfigurer, c:a 15 cm höga. De har var sitt instrument i famnen; nyckelharpa resp. fiddlor.

Första gången dansen omnämns i Svensk historia är i Olaus Magnus ”Historia om de Nordiska folken”, i mitten på 1500-talet. Han skildrar skojfriska nordbors nöjen på 1500-talet. Förutom dans var det andra sällskapslekar. En del av dem känner vi igen i danserna kring midsommarstången.

De tidiga danserna utgjordes av lång- och ringdanser, som man sjöng till. Ibland gick en försångare först i ringen och sjöng handlingen sedan stämde alla in i omkvädet. Ofta var stegen enkla och män och kvinnor dansade likadant. En del av dem kallas balladdanser.

Kyrkomusik och Fäbodskulturens Vallåtar har troligen påverkat utvecklingen av polskemelodierna.

I Västra Sverige finns vissa gemensamma drag med Norska springlekar.

Det kom utländska influenser från Europa, men det dröjde innan de formades till danser som svenska folket dansade. En som är upptecknad är: ”Långdans från Sollerön” Den var vanlig vid tex bröllop.

Enligt tidiga uppteckningar dansades Farandole i Frankrike redan på 1100-talet. (Liknade delvis Grekisk dans). En svensk variant är den vi kallar "Bro, bro breja" eller "trä på nålen". Den blev vanlig vid midsommarfirande och skördefester och kan ses som "långdans" med olikformade dansfigurer.

"Branle" eller "Allemande", som betyder "tysk dans" utvecklades från 1300-talet. Fram till 1500-talet hade dansen utvecklats till att man står parvis mot varandra med dubbel handfattning och byter sedan plats med varandra på några olika sätt. Sedan släpper pojken flickans högra hand och de dansar sida vid sida med enkel handfattning. De dansar 16 takter i tvåtakt. En efterdans "Tripla" har samma typ av steg men utförs snabbare och i tretakt. Ett alternativ på dansen är att den dansas med en pojke och två flickor. Den kallas i Sverige "Lek från Vårdinge" och "så bygga vi en trädgårdsmur". Även "Engelska från Sörbyn" fanns med i denna stora dansrevolution. En annan variant kallades "Ländler". Där snurrar flickan under pojkens arm, sedan dansar pojken runt flickan. Därefter promenad bredvid varandra för att sedan stå mittemot varandra med dubbel handfattning och göra pannkaksvändning.

Lekdans finns beskriven sedan 1600-talet då Lekstugor började utvecklas.

Olof Rudbeck skriver 1679, hur vanligt folk roade sig med lek och dans. T.ex: "Räfwen han låckar på isen" och "jag vill sjunga en skrifwares wijsa". I dansen visas hur en skrifware bär sig åt. Sedan tar en annan person ton: "Hå,hå jag wilia sjunga en Spelmans wijsa och med åthäwfora wijsar i dantzen hur en spelman bär sig åt". En tredje fortsätter med "hur en wäfware gör" och en fjärde "göra skoor". Alla är med och visar med händer, fötter och andra kropps rörelser.

Enligt en uppteckning efter Metallarbetaren Gustav Eriksson (1830) i "Södermanlands folkli" var "Dansnöjen av tvenne slag." De dansades under julhelger, Mickelmäss och midsommar samt efter avslutad arbetssäsong t.ex. hö - / betesbärgning.

I Blekinge fanns dans där såväl pigor och drängar, som mer välbärgade bondbarn dansade. Det dansades hemma hos någon eller i tomma stugor, men också vid vägshål om de inte hade tillgång till en bryggarstuga, drängstuga eller loge. Mjölaren i Oppeby ordnade dans i Kvarnkammaren. När han spelade fick drängen sköta kvarnen medan flickor och pojkar dansade. Hade man ingen spelman, sjöng man till dansen.

Under 1700-talet var det, t.ex. i Småland, självklart med dansgille efter det att arbetarna gjort färdigt Smålandsosten till prästmötena,. I Östergötland blev det en glad danskväll när man rivit all potatis till potatismjöl.

I Årsta hade de slätterfest, med dans till fiol på ängen, efter skörden. Det dansades bl.a. bondpolska.

I Halland var det även dans på lillejulafton, annandag påsk eller en vanlig lördagskväll. Det fanns lotterier för att få in pengar och även utsocknes fick komma till lekstugorna. Man dansade vals, polka, mazurka, kadriljer och fyrmanna- och sexmannaengelskor.

På Öland spelades det munspel och handklaver. I Skåne var det vanligt med dragspel, fiol och klarinett och det dansades i träskor vid ett vägshål eller i en skogslänta efter skörden.

I vissa områden ansågs det olämpligt att gifta par gick på dans, men på många ställen bl.a i Boda och Årsta var det självklart att alla var med.

De kyrkliga festivalerna är omskrivna. På Niklasdagen den 7 oktober dansade många ute på stadens gator och torg. I en svensk predikosamling berättas det om hantverksgejllar och om djäknar (studenter och gymnasister) som klätt ut sig och dansade långdans.

Lekstugorna bidrog till att det blev danslekar oftare.

En kyrkoherde, som var rektor vid Västerås katedralskola i slutet på 1700-talet / början på 1800-talet, var en glad musikanter och bl.a. 1 Maj firades det med eldar och dans vid prästgården. Han spelade en ”sugande polska” eller var själv med i dansen.

Några glimtar från Frankrike, Tyskland och Sverige under medeltiden:

Feodalismen utvecklades i Frankrike. Pengar var sällsynta under medeltiden. Betalningar skedde med säd, ost mm.

Eftersom transportmöjligheterna var dåliga kunde man inte skicka skatten till kungen. I Sverige löste man problemet med att kungen reste runt i landet.

Adelsmännen ställde sin militär till kungens förfogande och fick i gengäld en bit mark i ett län. Adelsmännen blev kungens ställföreträdare och bar upp skatten och stiftade lagar och domde. Skillnaden mellan bönder och adelsmän var inte så stor då. Farandole och Branle togs upp av adeln och längre fram gick dansen vidare till bönderna och folket. Nya samhällsklasser som köpmän och hantverkare växte fram. Genom sina Gillen och skrän blev de inflytelserika och genom handeln ökade penninghushållningen. Städer bildades vid handelsvägar eller en borg.

Tyskland var då ett kejsardöme och det utvecklades många små furstendömen och fria riksstäder. Det bildades en ledande handelsnation "Hansan". Inbördesstrider och religionsstrider fanns. Reformationen ledde till att bönder gjorde uppror mot furstarna. 30-åriga kriget pågick under 1600-talet.

Sverige var en stormakt under 1600-talet och var ständigt i krig. Adelsnäs makt ökade. Många utländska adelsmän kom hit och fick jordegendomar. Böndernas ställning försämrades.

Det blev kamp om makten i ståndsriksdagen.

Inom adeln växte behovet fram av organiserad utbildning som även innefattade dans för statstjänstemän, officerare och diplomater. Det instiftades akademier i Paris och Bologna samt i Stockholm (1616) i samband med Riddarhusets invigning. Den upplöstes efter några år. Axel Oxenstierna framförde önskemål om utbildning i ridning, dans och fäktning, men det fanns inga medel för detta. Drottning Kristina ordnade bidrag till en akademi för unga adelsmän där bl.a. en dansmästare anställdes. Det fanns även ofrälse med bland de 28 eleverna. Under krigsåren fanns inga pengar till denna verksamhet.

Lunds universitet (grundat 1666) anställde en dansmästare från Paris, men det blev avbrott p.g.a. kriget mot Danmark och en storbrand. Återinvigning skedde 1682.

1719 förordades det från kungligt håll att akademien skulle undervisa avgiftsfritt för allmänheten 2 dagar/vecka, 1 timme per gång. Under ferierna kunde dansmästaren tjäna extra på att ha privatlektioner. Tjänstefolk och andra från lägre klasser kunde då indirekt komma i kontakt med danserna.

Kungen, Gustav den III, förde in mycket kultur med musik och skådespel.

Lunds dansmästares ”dansbok” (1764) och ”Minnesbok uti danskonsten” tar även upp moraliska pekpinor för hur en bildad och väluppfostrad människa bör vara: ”gudsfruktan och sedesamt och dygdigt beteende”, samt att även kvinnor borde vara bildade.

Graciösa manér knöts till goda egenskaper.

Den mest kända instruktionsboken är Baron Fredrik Åkerhielms bok, 1785, (nytryck 1986 av Arkivet för folklig dans). Den innehåller 202 danser. Vals är den enda pardansen, men det fanns många kontradanser och långdanser, samt menuetter.

I Sverige skiftades jordområden och då slogs mycket gemenskap sönder. Byalagen splittrades.

I Frankrike spelades Strauss-valser och Offenbachs musik i början / mitten på 1800-talet men de flesta arbetarna hade inte tid att dansa. De fick arbeta hårt för brödfödan. De fattiga hade inte råd att bo kvar i Paris. Det var stora uppror 1830 och 1848. Missnöjet mot kejsardömet växte. Förstadsområden växte och det bildades arbetarklubbar. Fransk-tyska kriget bröt ut. Hösten 1879 blev det svält och stor barnadödlighet.

De som hade råd och tid roade sig. De ville glömma sorgerna. Dansmästarna lärde ut modedanser / pardanser som den skotska dansen, vals och mazurka.

En del danser kom in i adelns och hovens fester i Sverige och spreds vidare bl.a. via tjänstefolket. I en uppteckning sägs det att pigor och drängar tittade in i herrskapens festsal, där det dansades i en sal med talgljus. De hoppades få uppsnappa något nytt.

Ur amiral Carl Tersmedens memoarer (Blekinge, annandagen 1764):
”Vackra bondflickor och bonddrängar rikt klädda i deras bonddräkter”
”De har nyckelharpor och 2 violiner och framför en hurtig polska sedan egna danser och därefter lekar”. Flera Rotar anordnade danser. För att inte konkurrera med dans samma dag samarbetade rotarna med ”tysta överenskommelser”. Det fanns inte så många spelmän att tillgå, men: ” De som lärt sig spela av Näcken vore passionerade, men de dugde att dansa efter”.

I Länna dansade varje Rote för sig. Oftast var det en enda spelman. Varje spelman hade sin favoritpolska.

Polska var den allmänna dansen. Den dansades oftast parvis, men ibland 2 par ihop (korsdans). Spelmännen fick viss betalning med några ”knäppare” och limpbröd. När flickorna gått hem gick gossarna själva ut på golvet med sång och dans i ring, parvis eller korsvis. Under 1800-talet ändrades spelreglerna för dans. Dels förenklades de kanske p.g.a. en allmän demokratisering och kanske en strävan mot enkelhet och större naturlighet samt ett framväxande större intresse för folkets danser. Det blev en uppspaltning mellan professionell dans och sällskapsdans av amatörer. Dans blev alltmer ett sällskapsnöje.

Nordiska museet har uppteckningar om allmogens dansvanor från äldre tider. Etnologer reste runt i landet under början av 1900-talet. Det framgår att de flesta lärde sig av syskon och kamrater. Inte så många fick möjlighet att gå danskurser.

Det var mest konfirmationen som avgjorde var och hur man dansade. Efter konfirmationen ansågs man vuxen och kunde lära sig pardans. Det kunde vara flickor som dansade med varandra och pojkar som dansade med varandra förutom det traditionella där pojkar dansar med flickor.

I bl.a. Boda socken ansågs den som inte dansade, som lite efterbliven och blev utanför sällskapslivet. I Boda fanns över 100 varianter av Polska med tillhörande sånger.

Industrialismen och skiftesreformerna bidrog stort till samhällets omdaning. Spelmansmusikens naturliga miljö slogs sönder.

Det blev populärt att bygga dansbanor. Många bönder sa nej till att låna ut logar.

Folkparker byggdes (Malmö först 1893) och folk från många byar och städer blandades.

August Palm skrev: ”Malmö Folket Park var det största och mest frekventerade etablissemanget i staden och deras dansbana den största i hela Skandinavien”.

Många dansbanor byggdes i regi av olika föreningar, både inomhus och utomhus.

Anders Zorn var en initiativtagare till att samla traditionsburna spelmän till en spelmansstämma 1906, och en statlig folkmusikkommission bildades 1908 för att rädda allmogemusiken. De såg hur dragspel och de europeiska modedanserna tog över marknaden.

Dans sågs i vissa kretsar vara ”djävulens frestelse”. Dans var ”syndigt och en samhällsfara”. Den frambrytande frikyrkligheten växte fram från slutet av 1800-talet.

En präst från Valdemarsvik berättade att han lärde sig dansa i 8-årsåldern. Bl.a. Polska dansades på gårdsplanen och föräldrarna såg dansen som ett oskyldigt nöje. Som vuxen gick han med i Sveriges första folkdanslag (1880 i Uppsala)

”Danseländet” diskuterades i Riksdagen, då bekymrade föräldrar kontaktat en riksdagsman. Det var kritik mot de moderna danserna och moralens förfall.

Jazzmusiken sågs som en ”pestsmitta”. En enkät från Svenska kyrkan gjordes till samtliga församlingar. 1942 publicerades resultatet:

”Folkmoral och nöjesliv”

Dansbanorna fick skulden för allt bråk, superi och lössläppt otyglad sexualitet, trots att antalet utomäktenskapliga födslar stadigt sjönk under 1930-40-talen.

Det fanns även rasistiska inslag när de moderna danserna kom utifrån och de kallades ”negerdanser”.

*Vilka pardanser finns? ***

Polskan är en folklig pardans i $\frac{3}{4}$ takt med rötter i den polska mazurkan. Polska är ett samlingsnamn. Även Peterson-Berger och Alvéen har använt polskerytmer. Över 5000 polskor finns upptecknade i ”Svenska låtar”

Den blev den mest omhuldade svenska dansen med många lokala varianter.

Försteget utmärks genom att man endast markerar steg i takt 1 och 3. Musiken var såväl 8-dels- som 16-delspolskor.

Troligen blev de många versionerna till, när det varit dans i något vägskäl mellan flera byar på lördagskvällar. Spelmannen (oftast bara en) spelade sin version av en polska – några dansare visste hur man dansade och visade. Därefter gick de hem till respektive by och tränade och då blev det lite annorlunda. Även spelmännen lärde sig av olika spelmän och fick sina egna stilar. En del byar hade gamla spelmän som lärde ut – andra lärde sig själva. Några spelmän vandrade runt bland byar i Sverige. Ibland fick de en spelning till dans.

C.M. Bellman skrev i sin epistel 69 om dansmästaren Mollberg i aktion: ”Tjänare Mollberg hur är det fatt? Var är din harpa, var är din hatt? Ack hur din läpp är kluven och stor! Var har du varit? Svara min bror! ”

”Till Rostock jag far, min harpa jag bar; där började krakel om mig och mitt spel; och bäst jag spelte, pling plingeli plång, kom en skoflickare hjulbent och lång, högg mig på truten,. Pling plingeli plång ..... Jag satt och spelte nykter och sur Drottningens polska i Polen, G-dur; runt mig satt förståndiga män; den drack ett stop, ett halvstop drack den. Men hur det var fatt, slog en av min hatt, en annan sad' åt mig: Vad fan angår dig Polens affärer? Pling plingeli plång. Spela ej polska men lär dig en gång ha tand för tunga. Pling plingeli plång.”

Hamburska. utvecklades som en lokal variant. Dansen kallas även hambopolska. Flickan ska ”sväva runt och så sent som möjligt komma ner på trean i takten”. Den dansas bl.a. i Sörmland.

Valsen kom ut på Europas dansplatser under sekelskiftet 1700-1800. Från att förut dansat på samma ställe på dansgolvet fick man förflytta sig runt rummet, längs väggarna, motsols, parvis.

Den kallades allmänt för ”väggadansen”.

Ordet vals betyder egentligen bara att dansa runt. Omdansningen blev tät. **Wienervalsen** utvecklades men blev inte förankrad hos folket någon längre tid.

I Sverige hade man en lek bland bondefolket, som kallades ”att valsa runt”.

Den utfördes på en gräsyta med slänt, där paren dansade runt och sedan lät sig rullas nedför slänten.

Göthes Werther skriver 1771 till sin vän Wilhelm att han och Lotte dansat vals. Han sa också att han inte skulle låta sin älskade dansa vals med någon annan. Damen måste alltid ha sina ben åtskiljda så att kavaljeren kan ha sitt knä mellan damens lår om dansen ska kunna dansas jämnt.

Årstafrun (Märta Helena Reenstjerna) skriver i sin dagbok 1802 att hon på en bal provade på att dansa vals.

Polkan skapades i Paris ungefär samtidigt med schottisen. Bl.a. en polka med 12 turer. Polkan blev en fluga och gav namn åt damers kortklippta frisyr (och polkagrisar?). Polkan dansades i ”valsbana” (parvis, längs väggarna, motsols). En variant är **Pariserpolkan**

Snoa utvecklades som variant till polka, men den dansas även till gånglåtar. Förutom några enkla försteg snoar paren (omdansning).

Schottis (betyder egentligen den skotska dansen). Den utvecklades som pardans i Paris, men har rötter i en medeltida dans ”branle” som var populär vid hoven.

Vid sekelskiftet (1900) kom en modedans ”Pas de quatre” en hoppschottis som även kallades ”Padekatt”. En modern variant av hoppschottis dansades ofta på 50-70-talen.

Mazurka Mazurka betyder, enligt uppgift, Masurisk dans (uppkallad efter ett polskt landskap).

I Sverige blev Mazurkan omtalad i sin nya form på 1840-talet. En äldre mazurka är upptecknad från mitten av 1700-talet "Först på klacken, se'n på tån, så dansa vi mazurkan" Den gick liksom valsen och polskan i tre fjärdedels takt.

Hambo Det sägs att hambon är en svensk mazurkavariant. Den dansas till den gamla polskemusiken (hambopolska).

Tangon är en folkdans från Argentina (m.o.) och dansades förr e.u. på skumma förlustelseplatser eller utanför en krog på gatan. Det var allmänt att flickor inte fick gå ut och dansa, därför dansade ofta män med män eller så betalade de en kvinna som ville bli danspartner. Carlos Gardell var en av de tangomusiker, som med sin musikergrupp reste över till Frankrike och tangon blev populär i Paris finare salonger. Tangodansen skapades om och musiken bet sig fast i Europa. Troligen är dansen utvecklad från 3 olika danser a) Tangano, en dans från Afrika, överförd med slavar till Kuba och Haiti. b) Habanera, en kubansk dans. c) Milonga, en dans från de fattigaste delarna av Buenos Aires.

I Europa stiliserades dansen. Improvisationerna togs bort och man bestämde speciella turer som skulle ingå.

I Sverige blev dansen populär på 1910-20-talen. På landsbygden gjorde man, som man brukade, genom att härma det man såg.

Tangon gick upp och ner i popularitet, Evert Taube skrev en hel del visor med tangomusik som grund.

Dansmässigt skiljer sig den Svensk- Europeiska tangon från den Argentinska. Den finska varianten har också en speciell struktur i dansstegen.

Foxtrot tillhör inte gammaldanserna, men den blev allmänt en folklig dans som tog över under mitten av 1900-talet på de allmänna dansställena. (En tidigare variant kallades "Rävlunk").

De Nordamerikanska dansflugorna börjar komma till Sverige i början av 1900-talet.

Kring 1910 kom **Bostonvals**. Den dansas till en långsam vals (modern vals) och är känd för de speciella glidande stegen.

"Two-step" blev inte långvarig i Sverige, men i Finland utvecklades den till Huumpaa, som där dansas av de flesta till snabbare musik.

"One-steppen" blev vanlig i Sverige till jazz och foxtrotmusik, men utvecklades sedan till den numera vanliga **Foxtroten**.

Jitterbug och Rock`n Roll- danserna kom på 40-50-talen och **Twisten** kom 1961. Därefter har det kommit in många olika danser t.ex några Latinamerikanska och i Sverige utvecklades en dans som kallas **Bugg**.

På 1960-talet fick folkmusiken ny fart genom bl.a Skäggmanslaget och Björn Ståbi med folkfester i bl.a Delsbo och Bingsjö och kampen för folkmusikhus.

Ute på dansställen blev det också vanligt med **Shake**, vilket innebar att alla dansade utan att hålla i varandra. De rörde sina kroppar som de själv tyckte passade. Det blev som om man i vardagslivet inte skulle prata MED varandra utan TILL varandra eller inte prata alls med sina medmänniskor. Pardansen innebär att man "samtalar kroppsligt" med sin danspartner. I gammaldansen är det mera jämlikt, då båda har sina steg. I Foxtrot och Tango är det mannen som "för" och damen som "följer". Där blir det en utmaning för damen att klara av att tolka partners kroppsspråk. När två damer eller två herrar ska dansa med varandra får den ena rollen som "förare" och den andra som "följare".

Buggdansen, som utvecklats i Sverige, har blivit mycket populär och många dansband spelar mest musik för bugg-, jive- och foxtrot-dans.

1979 startade "Stuffa-rörelsen" i Umeå sedan det varit mycket fylleri och bråk. Resultatet var slående och mycket positivt.

1980 års läroplan avspeglar en förändring när gymnastik med lek och idrott bara blir "idrott". Det blir mer "grabbigt". Det betonas mer teori och intellekt och man fäster mindre vikt vid det kroppsliga, som värderades lägre.

1981 flyttade Föreningen Folkmusikhuset i Stockholm till Skeppsholmen. I Folkhögskolans lokaler utvecklades såväl spelstuga och dansstuga som visstuga.

Det blev ett öppet Folkmusikhus på söndagkvällar, där många olika spelmän fick spela upp till dans och föreningen ordnade danskurser i både polskor och gammaldanser. 8 cafégrupper skiftades om att var sin söndag hålla i caféet, som med sin försäljning betalade en stor del av lokalhyran. Senare på 80-talet fick vi i in Tangon i programmet. Det var den Svensk-Europeiska dansvarianten på kurserna, men på träningstiderna dansades även andra varianter.

I många danslokaler runt om i landet dansas det "kultis" d.v.s. gammaldanser. En hel del gammaldansföreningar och folkdansgillen samt spelmansstämmor anordnar dans.

Skansen i Stockholm har varje sommar som tradition att ha danser till storband, spelmanslag och dansband. Det ordnas både helgammalt och blandad dans. De har även folkdansuppvisningar.

Eva Helen Ulvros* sammanfattar i sin bok: "Att dansa ingick som en naturlig del av livets och arbetsårets rytm." Hon säger också att Danskulturen varit påfallande gränsöverskridande. Elitens kultur och folkets har inte varit strikt åtskilda utan korsbefruktat varandra och omformat danser i ett ständigt växelspel. Ofta var det hur och var man dansade som skiljde.

Enligt Johan Huizinga är leken nödvändig för civilisationen. I dansen finns spontanitet och kreativitet som är grunden till en levande kultur. Den är nyttig för både kropp och själ. Till skillnad från idrottens fysiska aktiviteter skulle dansen vara fri från prestationskrav.

Eva Helen Ulvros avslutar sin bok med : " Att upphöra med att dansa och leka ser jag som en ödesdiger mentalitetsförändring. Låt oss hoppas att dansglädjen återkommer."

För att detta ska ske framöver behövs det fler som vill och vågar dansa samt hjälper till att hålla liv i både dansmusik och danser. Forskning har visat hur nyttig dansen är både fysiskt, psykiskt och socialt.

Dansare har dessutom mycket roligt tillsammans. Många träffas på olika dansställen i Sverige.

Lilian Sjöström

* Källor:

- ”Folkets Danser” av Henry Sjöberg- Anita Ezler /Brevskolan
- ”Folk-Musik-Dans i Nordisk konst av Föreningen Norden
- ”Föreningen Folkmusikhusets medlemsblad” (Stockholm)
- ”Dansen och tidens virvlar” av Eva Helen Ulvros.

** På cd –skiva:

Musik från olika inspelningar med exempel på de beskrivna pardanserna.